

УДК 343.54

Д. П. Євтєєва, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ДО ПИТАННЯ ВИДІЛЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СІМ'Ї ТА НЕПОВНОЛІТНІХ В ОКРЕМИЙ РОЗДІЛ КК УКРАЇНИ

У статті наводиться систематизація поглядів науковців щодо виділення злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей в окремий розділ КК України. Розглядаються аргументи на користь такого виділення, робиться висновок щодо доцільності цього кроку.

Ключові слова: злочини проти сім'ї та неповнолітніх, розділ Особливої частини Кримінального кодексу України, родовий об'єкт злочину, видовий об'єкт злочину.

Постановка проблеми та формулювання цілей. Значення сім'ї для суспільства є неоціненним. Благополучна сім'я та її мікроклімат створюють максимально сприятливе середовище для формування емоційного і морального стану, а також фізичного, психічного і соматичного здоров'я дітей та підлітків¹. Соціологи відмічають, що сім'я була і залишається найбільш сталим і гнучким соціальним інститутом. Її монополія у сфері регулювання інтимних стосунків, дітонародження і догляду за маленькими дітьми зберігатиметься і в майбутньому. Водночас сім'я, перебуваючи у тісному взаємозв'язку із соціальним організмом, будучи його невід'ємною частиною, неминуче реагує на будь-які позитивні й негативні зміни у всій соціальній системі, підпадаючи під її вплив. При цьому вона сама впливає на її функціонування і розвиток².

¹ Коренев Н. М. Роль семьи в формировании, укреплении и сохранении здоровья детей и подростков / Н. М. Коренев // Жінки за духовну безпеку суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 11–12 черв. 1999 р. / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді ; редкол.: В. І. Астахова та ін. – Х. : Харк. гуманіт. ін-т «Нар. укр. акад.», 1999. – Ч. I. – С. 19.

² Соціологія : підручник / за ред. В. М. Пічі. – 4-те вид., випр. – Львів : Магнолія 2006, 2009. – С. 220.

Останнім часом у нашій країні спостерігається криза інституту сім'ї, занепад сімейних цінностей. На це впливають постійні зміни, нестабільність, негаразди в різних сферах суспільного життя. Держава не стоїть осторонь від цих проблем. Вона намагається всілякими способами зміцнити позиції сім'ї та підвищити її авторитет у суспільстві. Для цього на центральному та регіональному рівнях приймаються різні програми, проводяться кампанії, акції, вживається низка інших заходів.

Не оминаються вищезазначені проблеми й на доктринальному рівні. Зокрема, у контексті обговорення необхідності посилення охорони інституту сім'ї у кримінально-правовій науці висувуються пропозиції щодо створення окремого розділу в Особливій частині Кримінального кодексу (далі – КК) України, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей.

Проблемам, що стосуються створення зазначеного розділу КК України, і буде присвячено цю статтю.

Норми, що містять злочини, які посягають на відносини у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей, розташовані в різних розділах КК України. По-перше, група із шести норм (статті 164–169 КК), які в науці позначаються як «Злочини проти сім'ї»¹, розміщена у п'ятому розділі Особливої частини КК («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). По-друге, інші норми закріплені, зокрема, у другому («Злочини проти життя та здоров'я особи»), третьому («Злочини проти волі, честі та гідності особи»), четвертому («Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»), дванадцятому («Злочини проти громадського порядку та моральності»), а також тринадцятому («Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення») розділах.

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 103–104; Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія / І. О. Зінченко. – Х. : Вапнярчук Н. М., 2007. – С. 21–22.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінально-правовій літературі питання щодо виокремлення злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей в окремий розділ постає давно. При цьому ведуться дискусії щодо визначення родового об'єкта цих злочинів, назви нового розділу, а також видів та кількості норм, що ввійдуть до нього. Дослідженням цих питань у вітчизняній кримінально-правовій літературі займалися й займаються С. Я. Лихова, В. О. Навроцький, Л. В. Дорош, Н. С. Юзікова, О. І. Белова, І. О. Бандурка, В. В. Гальцова, С. М. Морозюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Розгляд основних підходів щодо доцільності виділення злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей в окремий розділ дозволив систематизувати ці позиції таким чином.

1. Деякі дослідники не бачають необхідності в системній охороні сімейних відносин (точніше, вони взагалі не торкаються цієї проблеми) і розглядають норми, передбачені статтями 164–169 КК України, як видовий об'єкт у межах родового об'єкта п'ятого розділу Особливої частини КК (П. П. Андрушко¹, І. О. Зінченко² та ін.).

2. Відповідно до іншої позиції виділення в окремий розділ злочинів у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей є недоцільним. Проти такого виділення висловилася І. О. Бандурка. На її думку, створення в Особливій частині КК України окремого розділу про злочини проти сім'ї та дитини неможливо і недоцільно не тільки тому, що він буде занадто великим, мінливим та неосязним, а й у зв'язку з тим, що переважна більшість статей такого розділу неминуче буде дублювати багато інших статей кримінального закону. Авторка підкреслює, що захист дитинства у чинному КК України має комплексний, системний, наскрізний характер. Це цілісна система норм Загальної та Особливої частин КК України, яку неможливо охопити будь-яким окремим розділом. Тому, на її погляд, наукові пошуки слід спрямовувати не на марні спроби ство-

¹ Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона особистих благ, основних особистих прав і свобод людини та громадянина новим Кримінальним кодексом України / П. П. Андрушко // Ерліхівський збірник / Юрид. ф-т Чернів. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 3. – С. 35.

² Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 104.

рення окремого розділу, а на вдосконалення існуючої системи кримінально-правового захисту дитинства в Україні¹.

3. Згідно з третім підходом, який підтримують більшість дослідників розглядуваних злочинів, останні мають самостійний родовий об'єкт², унаслідок чого в науковій літературі мають місце пропозиції створити для них окремий розділ в Особливій частині КК. Як відмічає Л. В. Дорош, такий крок сприятиме більш правильному відображенню особливостей родового об'єкта посягання на інтереси сім'ї та дітей, підкреслить ступінь суспільної небезпечності і значення боротьби з ними. Систематизація норм щодо злочинів у шлюбно-сімейній сфері матиме також велике виховно-превентивне значення, що допоможе більш ретельному вивченню й установленню причин та умов, що сприяють їх вчиненню³. На думку Н. С. Юзікової, виділення зазначеного структурного утворення в Особливій частині КК є доцільним, зокрема, тому, що діти є особливим об'єктом захисту, а отже, й відповідальність за злочини проти них має відрізнятися від правопорушень щодо дорослих. Окрім того, наявність самостійної глави у КК привертатиме увагу слідчих, прокурорів, суддів до особливостей об'єкта посягання і сприятиме правильному вирішенню питань призначення покарання з цієї категорії справ⁴.

При цьому думки науковців розподілилися стосовно таких питань: необхідності до норм, передбачених статтями 164–169 КК

¹ Бандурка І. О. Чи потрібен в Особливій частині КК України окремий розділ про злочини проти сім'ї та дітей? / І. О. Бандурка // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 401.

² Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. І. Белова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Х., 2006. – С. 53; Гальцова В. В. Об'єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України) / В. В. Гальцова // Право і безпека. – 2011. – № 2 (39). – С. 226.

³ Дорош Л. В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. В. Дорош ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1982. – С. 46–47.

⁴ Юзікова Н. С. Як захистити дітей від жорстокості батьків / Н. С. Юзікова // Право України. – 1998. – № 3. – С. 60.

України, додавати й інші норми з інших розділів КК; щодо видів і кількості таких норм; родового об'єкта та назви розділу.

У межах розглядуваної точки зору різноманітні думки можна розподілити на вузький та широкий підходи:

а) згідно з першим із них до новоствореного розділу мають увійти лише злочини проти сім'ї, що законодавець розмістив у п'ятому розділі Особливої частини КК України («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). На сьогодні це шість норм, передбачених статтями 164–169 КК України. Такої думки додержується В. В. Гальцова. Авторка робить висновок, що суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток та функціонування сім'ї і є видовим об'єктом злочинів, передбачених розділом V Особливої частини КК, доцільно виокремити як самостійний родовий об'єкт, а злочини, що посягають на цю групу відносин, мають бути поміщені в розділ «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх». Разом із тим науковець зазначає, що надалі можуть виникнути інші суспільно небезпечні діяння, які посягатимуть на інтереси сім'ї та спричинятимуть істотну шкоду цим суспільним відносинам, а тому можуть бути додатково вказані як злочини в цьому розділі¹.

Відмітимо, що до прийняття нового КК України подібну позицію підтримував В. О. Навроцький. До пропонованої ним глави «Злочини проти сім'ї» мали ввійти норми, передбачені статтями: 114 («Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей»), 115 («Зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без нагляду і допомоги»), 115¹ («Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)»), 115² («Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)»), 116 («Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків») КК України 1960 р.²;

б) прибічники широкої позиції вважають, що до новоствореного розділу (глави) мають увійти не лише вищезазначені злочини

¹ Гальцова В. В. Об'єкт та система злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (розділ V Особливої частини Кримінального кодексу України) / В. В. Гальцова // Право і безпека. – 2011. – № 2 (39). – С. 226.

² Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. – К. : Знання КОО, 2000. – С. 145.

проти сім'ї, а й деякі норми з інших розділів КК. До набуття чинності новим КК України 2001 р. такого підходу додержувалися, зокрема, Л. В. Дорош¹, Н. С. Юзікова та ін.² Із прийняттям нового КК ця позиція набула поширення у кримінально-правовій літературі. Так, С. Я. Лихова вважає, що до норм розділу «Злочини проти інтересів сім'ї, підопічних та неповнолітніх», передбачених статтями 164–169 КК України 2001 р., необхідно додати, наприклад, підміну дитини (ст. 148 КК), експлуатацію дітей (ст. 150 КК), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК) та ін.³

О. І. Белова під родовим об'єктом злочинів проти сім'ї та неповнолітніх розуміє сімейні відносини та відносини, що забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх. На її думку, виокремлений розділ «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» має включати:

1) посягання на особисті немайнові відносини: «Злісне невиконання обов'язків з догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» (ст. 166 КК); «Підміна дитини» (ст. 148 КК); «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)» (ст. 168 КК); «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» (ст. 169 КК);

2) посягання на майнові відносини: «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей» (ст. 164 КК); «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків» (ст. 165 КК); «Зловживання опікунськими правами» (ст. 167 КК);

3) посягання на відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх: «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» (ст. 137 КК); «Експлуатація дітей» (ст. 150 КК); «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» (ст. 304 КК); «Спонування неповнолітніх до застосування допінгу» (ст. 323 КК); «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів»

¹ Дорош Л. В. Уголовная ответственность за злостное уклонение от платежа алиментов на содержание детей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. В. Дорош ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1982. – С. 45–46.

² Юзікова Н. С. Як захистити дітей від жорстокості батьків / Н. С. Юзікова // Право України. – 1998. – № 3. – С. 61.

³ Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Київ. ун-т, 2006. – С. 253.

(ст. 324 КК); «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості» (ст. 155 КК); «Розбещення неповнолітніх» (ст. 156 КК).

Авторка пропонує об'єднати ці норми в єдиний розділ «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» та розташувати його після розділу «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». При цьому до деяких статей вона пропонує внести зміни¹.

Треба віддати належне позиції О.І. Белової, оскільки вона визначила чіткий критерій відбору таких норм залежно від безпосереднього об'єкта.

На думку С.М. Морозюка, родовим об'єктом злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних є сімейні та опікунські правовідносини. Науковець відмічає, що при виділенні окремого розділу «Злочини проти інтересів сім'ї та підопічних» до нього слід включити не тільки склади злочинів, передбачені статтями 164–169 КК України, а й окремі склади, які містяться сьогодні в інших розділах. До останніх автор відносить: «Підміна дитини» (ст. 148), втягнення дітей в зайняття проституцією (частини 3, 4 ст. 303) та «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» (ст. 304). Окрім того, С.М. Морозюк пропонує створити нову норму, передбачену ст. 146¹ («Незаконне позбавлення волі або викрадення дитини»), і помістити її до зазначеного розділу²;

в) можна також виявити ще один – найбільш широкий підхід (на зразок КК зарубіжних країн), за яким в один розділ можуть бути виділені злочини проти сім'ї, неповнолітніх та моральності. Таким шляхом пішли, зокрема, законодавці Королівства Бельгії (розділ VII КК «Про злочини та проступки проти сімейних відносин та проти суспільної моралі»), Республіки Туркменистан (глава 20 КК «Злочини проти неповнолітніх, сім'ї та моральності»), Республіки Узбекистан (глава V КК «Злочини проти сім'ї, молоді та моральності» розділу I «Злочини проти особи»).

¹ Белова О.І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.І. Белова ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Х., 2006. – С. 162, 163, 169, 170.

² Морозюк С.М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.М. Морозюк ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2012. – С. 62, 173–176.

Останній шлях не має прибічників у вітчизняній кримінально-правовій літературі. Убачається, що в зазначених країнах поєднання цих норм в одному розділі зумовлене особливостями суспільного укладу, національними традиціями. В Україні ж через відсутність таких особливостей злиття норм, які посягають на сфери сім'ї та моральності, в єдиному розділі уявляється недоцільним.

Отже, на нашу думку, у необхідності виділення самостійного розділу, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей, не виникає сумнівів. Система розділів Особливої частини КК відображає ті суспільні відносини, охорону яких законодавець вважає пріоритетною. Виділення ж сім'ї та неповнолітніх як об'єкта посиленої охорони разом з іншими заходами, що вживає держава, убачається, має підвищити авторитет сімейних цінностей у суспільстві й позитивно вплинути на його подальший розвиток.

Окрім того, слід відмітити, що Україна разом з Естонією залишилися єдиними державами серед країн колишнього СРСР, де немає спеціального розділу (глави), присвяченого зазначеним злочинам. Такі розділи мають місце і в низці інших зарубіжних КК, наприклад Австрії, Аргентини, Бельгії, Болгарії, Данії, Іспанії, Норвегії, Польщі, Сан-Марино, Сербії, ФРН, Швейцарії, Швеції та ін.

Висновки. Сімейні, опікунські відносини та відносини у сфері нормального розвитку дітей є взаємопов'язаними. Останні складають ядро перших. Негативне середовище в сім'ї позначається на нормальному розвитку неповнолітніх, і навпаки, порушення у розвитку неповнолітніх уражає сімейний уклад. З огляду на це, за нашим переконанням, необхідно згрупувати в єдиному розділі норми, передбачені статтями 164–169 КК, та норми з інших розділів КК, що передбачають відповідальність за злочини проти нормального розвитку неповнолітніх. Необхідно погодитися з тими авторами, які пропонують використати при цьому критерій подібності основних безпосередніх об'єктів і відібрати злочини, де відносини у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей є основними безпосередніми об'єктами та шкода яким завдається в основних складах.

Разом із тим питання щодо остаточної назви, змісту та обсягу нового розділу залишається відкритим. Перш за все спірною зали-

шається кількість норм. Окрім того, убачається, що процес його формування не обмежиться сліпим переміщенням певного набору злочинів. Необхідним стане врахування: по-перше, пріоритетів кримінально-правової політики України на сучасному етапі з цього питання; по-друге, перспектив щодо введення до такого розділу нових злочинів через криміналізацію певних діянь (наприклад, у літературі висуваються пропозиції доповнити КК України такими діяннями, як порушення батьками або особами, які їх замінюють, права власності неповнолітніх дітей¹; посягання на відносини між подружжям або особами, що не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю, з приводу володіння, користування та розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності², та ін.); по-третє, пропозицій щодо видозміни чинних норм (так, О. І. Белова пропонує назву та диспозицію ч. 1 ст. 165 КК викласти у такій редакції: «Стаття 165. Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних членів сім'ї. Злісне ухилення від надання встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, одного із подружжя або особи, яка не перебувала в шлюбі, але протягом тривалого часу проживала з іншою особою однією сім'єю, – карається...»³ тощо); по-четверте, ініціатив щодо виключення існуючих злочинів через декриміналізацію (зокрема, висловлюються пропозиції щодо декриміналізації розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)⁴).

Таким чином, щодо проблем, пов'язаних зі створенням нового розділу, присвяченого злочинам у сфері сім'ї, опіки та піклування,

¹ Розробка пропозицій щодо внесення змін та доповнень Кримінального та Кримінально-процесуального законодавства / В. С. Зеленецький, Н. О. Гуторова, В. М. Хотинець, О. Г. Шило // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2004. – Вип. 9. – С. 163–188; Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. І. Белова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. – Х., 2006. – С. 170–171.

² Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. І. Белова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. – Х., 2006. – С. 92, 131, 132.

³ Там само. – С. 170–171.

⁴ Павленко Ю. Уповноважений Президента з прав дитини ініціює скасування таємниці усиновлення [Електронний ресурс] / Ю. Павленко // Прес-служба Президента України Віктора Януковича від 14.08.2012 15:04. – Офіц. інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/25009.html>. – Заголовок з екрана.

пропонуються різноманітні шляхи вирішення. У подальшому вбачається необхідним дослідити внутрішню диференціацію норм у межах розділу за ознакою видового об'єкта та здійснити їх розташування залежно від останнього.

В статье приводится систематизация взглядов ученых относительно выделения преступлений в сфере семьи, опеки, попечительства и нормального развития детей в отдельный раздел УК Украины. Рассматриваются аргументы в пользу такого выделения, делается вывод о целесообразности этого шага.

The article is devoted to the systematization of scientific views on detaching crimes against family, guardianship, custody and normal child development in a separate section of the Criminal Code of Ukraine. The reasons in favour of abovementioned detachment have been examined. The conclusion on the appropriateness of this arrangement is made.

Рекомендовано до друку на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ НАПрН України (протокол №2 від 23 січня 2013 р.).

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор **В. І. Борисов.***